

UDK 34.08:929 Konstantinović M. ; 378.6:34(497.1)"1944/1947" ;
37.07:329.26(497.1)"1944/1947"

CERIF: H 300, S 130

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_22MK06A

Dr Dejan POPOVIĆ*

**IZMEĐU KETMANA I ODBRANE UNIVERZITETSKE
PROFESIJE: MIHAILO KONSTANTINOVIĆ
U AKADEMSKIM ČISTKAMA ČETRDESETIH GODINA
20. VEKA**

Kad naiđu teška, mutna vremena i učestaju sukobi i uzbune među ljudima, otvori se odjednom Biblija na njenim najtamnijim stranicama...

Ivo Andrić, *Znakovi pored puta*

Po uspostavljanju vlasti Komunističke partije Jugoslavije, univerzitetski profesori su bili suočeni s izborom: podići glas protiv diktature uz plaćanje visoke cene, pristupiti KPJ ili prihvatiti obrazac ketmana. Mihailo Konstantinović je bio među malobrojnim koji su pokušavali da pronađu četvrti put: zadržati službu, ne preći na crvenu stranu, a ne ostati zarobljen u ketmanstvu. Takve postupke treba ceniti kao gestove hrabrosti, a ne oportunitizma. Konstantinović nije prisustvovao sednici Saveta Fakulteta 1946. godine kada je udaljen Dragoljub Jovanović. Studenti-komunisti su 1947. godini zahtevali uklanjanje

* Profesor emeritus, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, dejan.popovic@ius.bg.ac.rs.

profesora Vladisavljevića i Mirkovića. Konstantinović je bio jedan od profesora koji su ih satima branili i bio izložen kritikama kolega komunista. Savet je na kraju prepustio odluku višim vlastima i Vladisavljević i Mirković su otpušteni. Iduće godine represiji je izložen docent Milivoje Marković, koga je, zbog pritiska članova KPJ, branio manji broj kolega. Konstantinović nije govorio, ali nije glasao za isključenje. Najvažnije mu je bilo da sačuva Fakultet.

Ključne reči: *Mihailo Konstantinović. – Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. – Akademska čistka. – Ketman. – Komunistička partija Jugoslavije.*

1. UVOD

U periodu od oslobođenja Beograda u oktobru 1944. do kraja četrdesetih godina prošlog veka Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu suočio se sa izazovima kakve u svojoj dotadašnjoj istoriji nije imao. Desetkovan u kadrovskom pogledu tokom 1.287 dana pod nacističkom okupacijom, našao se u uslovima u kojima su oslobodioci počeli da izgrađuju novo društvo, kao kontrapunkt onom građanskom, koje ga je stvorilo i odnegovalo. Jedan deo predratnih profesora odmah je odstranjen, što zbog navodne ili – ređe – stvarne kolaboracije s okupatorom i Nedićevim režimom, što zbog kontakata, tokom okupacije, sa pokretom Draže Mihailovića. Drugi su preuzeti od novih vlasti i stavljeni pod strogu prismotru Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) jer je Pravni fakultet dobio važnu ulogu u obrazovanju mladih kadrova, koji bi trebalo da služe novoj državi i primenjuju novo pravo.

Kako je vreme odmicalo, rasla je spremnost Komunističke partije da obelodani pravu prirodu „narodne demokratije“, fasade iza koje se ta priroda – diktatura (avangarde) proletarijata – skrivala 1945. i delom 1946. godine.¹ Saputnici komunista iz redova inteligencije, antifašističke i demokratske orijentacije, ubrzo su se suočili s izborom: izaći uz plaćanje visoke cene (gubitak posla, ponekad i zatvor), prihvatiti vladajuću liniju po cenu napuštanja decenijama negovanih vrednosti ili prihvatiti obrazac ketmana.² Rečima Česlava Miloša, „kontradikcije zvanično nisu postojale

¹ Upor: Petranović 1994.

² Česlav Miloš je reč „ketman“ preuzeo od persijskih šiita, posredstvom francuskog diplomate Gobinoa, koji je u 19. veku službovao u tom delu sveta. Kuran kaže da će Alah ceniti svakog po tome šta mu je u srcu, a ne šta mu je na jeziku, pa je to učenje dalo verski legitimitet shvatanju da musliman ima pravo da koristi mimikriju i skriva svoje verovanje u situacijama kada se oseća ugroženim zbog svog verovanja (Milosz 1955, 54).

u glavama građana u narodnim demokratijama. Niko se ne usuđuje da ih javno otkrije. A opet, u realnom životu se postavljalo pitanje kako se nositi sa kontradikcijama. Pripadnici intelektualne elite bili su više no drugi svesni tog problema. Rešavali su ga postajući glumcima. ... Umesto na pozorišnoj pozornici, glumilo se na ulici, u fabrici, sali za sastanke, čak i u sobi u kojoj se živi. Takva gluma je veoma razvijena veština u kojoj je naglasak na mentalnu budnost. Pre nego što siđe sa usana, svaka se reč mora proceniti s aspekta njenih posledica. Osmeh koji se pojavi u pogrešnom trenutku, pogled koji nije potpuno onakav kakav bi trebalo da bude, može da izazove opasne sumnje i optužbe. Čak i nečiji gestovi, ton glasa ili izbor određenih tipova kravate se tumače kao znakovi nečijih političkih sklonosti.³

Malobrojni među intelektualcima su pokušavali da iznađu četvrti put, da zadrže službu, da ne pređu na crvenu stranu a da ne ostanu zarobljeni u ketmanstvu. Izazov je bio posebno jak, a traganje za takvim putem veoma kompleksno kada su progonjene kolege sa kojima se delio univerzitetski život i pre rata i po oslobođenju. Jedan od takvih intelektualaca bio je profesor Mihailo Konstantinović.

2. MIHAILO KONSTANTINOVIĆ U OBNOVI RADA PRAVNOG FAKULTETA 1945. GODINE

Mihailo Konstantinović se posle poraza vojske Kraljevine Jugoslavije u Aprilskom ratu 1941. godine, kao raniji ministar (ostavku je dao zbog neslaganja sa pristupanjem Trojnom paktu), povukao sa vladom u Egipat i ostao u egzilu. Uglavnom se zadržao na Bliskom istoku – u Egiptu, Palestini i Turskoj, baveći se, kako navodi, „proučavanjem pitanja odgovornosti za ratne zločine“.⁴ Novopostavljeni predsednik Kraljevske vlade Ivan Šubašić pozvao ga je u London u junu 1944. godine, odakle je, zajedno sa njime, sledećeg meseca otputovao u Italiju radi pregovora sa predstavnicima Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. U oslobođeni Beograd vratio se u februaru 1945. godine.

Posmatrano iz ugla Narodnooslobodilačkog odbora Srbije, tela posredstvom kojeg je Komunistička partija vršila vlast u provizorijumu koji je nastao posle oslobođenja Beograda u oktobru 1944. godine, da bi Univerzitet u Beogradu i fakulteti u njegovom sastavu mogli da započnu sa

³ *Ibid.*, 51.

⁴ Službenički dosije Mihaila Konstantinovića. Opšti upitnik, Biografija, 4. decembar 1946. godine.

radom, morala su se prethodno rešiti logistička, organizaciona i kadrovska pitanja. Zadatak je poveren Komisiji za obnovu Univerziteta, formiranoj već 1. novembra 1944. godine.⁵ Narodnooslobodilački odbor Srbije je suspendovao sa dužnosti sve zatečene članove univerzitetskih vlasti koje je imenovao Nedićev režim – rektora (dr Nikolu Popovića, profesora Filozofskog fakulteta), administrativnog direktora, dekane i članove drugih univerzitetskih tela.⁶ Komisija za obnovu Univerziteta je, na prvoj sednici održanoj 3. novembra 1944. godine, pošto je za predsednika izabrala dr Jevrema Nedeljковиća, odredila da predsednik vrši poslove koji spadaju u nadležnost rektora⁷ i delegirala pojedine svoje članove da vode poslove dekana na fakultetima u sastavu Univerziteta u Beogradu. Dr Jovan Đorđević je tako toga datuma određen da vrši dužnost dekana Pravnog fakulteta⁸, umesto nakon oslobođenja zatečenog dr Relje Popovića.

Formalnom odlukom zbora svih nastavnika Univerziteta, koji je održan 15. decembra 1944. godine, obrazovan je Sud časti, „kome je dato ovlašćenje da donese odluke o pojedinim nastavnicima koji su izgubili moralno pravo da budu nastavnici jer su se ogrešili o nastavničku čast i štetili ugledu Univerziteta, pružajući svoju pomoć, intelektualnu i moralnu potporu okupatoru i domaćim izdajnicima“.⁹ Sa Pravnog fakulteta Sud časti je udaljio dvojicu nastavnika (Relju Popovića i Adama Lazarevića¹⁰), a Komisija za obnovu Univerziteta je svojim neposrednim delovanjem odlučila da – od onih nastavnika koji su se prijavili na službu – ne preuzme petoricu predratnih nastavnika beogradskog Pravnog fakulteta: Tomu Živanovića, Milana Todorovića, Aleksandra Solovjeva, Božidara S. Markovića i Tihomira Vasiljevića.¹¹ Sa predratnog subotičkog Pravnog fakulteta, koga su mađarski okupatori ukinuli, pa su mu nastavnici 19. juna 1941. godine pripojeni

⁵ DaS, G 205, f. XVIII, službeno 45, 685–44. Akt su potpisali Blagoje Nešković (predsednik) i Petar Stambolić (sekretar) Narodnooslobodilačkog odbora Srbije.

⁶ *Ibid.* Svojim potpisom na margini dotadašnji dekan Pravnog fakulteta Relja Popović potvrdio je da mu je odluka saopštena 3. novembra 1944. godine.

⁷ O čemu su fakulteti obavesteni 7. novembra 1944. godine. DaS, G 205, f. XVIII, službeno 45, 688–44.

⁸ DaS, G 205, f. XVIII, službeno 45, 686–44. Jovan Đorđević je još neko vreme bio i sekretar Komisije za obnovu Univerziteta.

⁹ Saopštenje Komisije za obnovu Univerziteta od 19. maja 1945. godine, 3.

¹⁰ Udaljio je i honorarne profesore Nikolu Krajinskog i Sergija Tregubova zato „što su pobjegli u Nemačku“.

¹¹ Treba imati u vidu da su Iliju Pržića oslobodioci uhapsili 23. oktobra 1944. godine i narednih dana ga streljali. Saopštenje Vojnog suda Prvog Korpusa NOVJ o suđenju ratnim zločincima u Beogradu, *Politika*, 27. 11. 1944. <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/00/70246/16318.htm>. Đorđa Tasića i Mihaila Ilića streljali su okupatori, a Konstantin Smirnov je preminuo tokom okupacije. Devet

kolegijumu beogradskog Pravnog fakulteta, nisu preuzeti Aleksa Ivić i Sergije Troicki. Nisu preuzeti ni od Nedićevih vlasti novopostavljeni docent Radivoj Đisalović i novopostavljeni asistent Zdravko Zdravković.

Komisija za obnovu Univerziteta je zatim predložila Ministarstvu prosvete, a ono je 26. juna 1945. godine odlučilo da se na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu preuzmu sledeći nastavnici¹² i asistenti¹³:

- *redovni profesori*: dr Miodrag Aćimović, dr Velizar Mitrović, dr Mihailo Konstantinović, dr Milan Žujović, dr Jovan Lovčević i dr Milan Bartoš;
- *vanredni profesori*: dr Jovan Savić, dr Milan Vladislavljević, dr Mehmed Begović, dr Đorđe Mirković, dr Borislav Blagojević, dr Nikola Stjepanović, dr Jovan Đorđević, dr Miloš Radojković (naknadno) i dr Dušan Pantelić (naknadno);
- *docenti*: dr Dušan Jevtić, dr Milivoje Marković, dr Branislav Nedeljković, dr Ljubomir Dukanac, dr Radomir Lukić, dr Dušan Dohčević, dr Radivoje Uvalić i dr Radomir Živković (naknadno);
- *honorarni profesori*: dr Dragoljub Jovanović i dr Nikola Aleksejev;
- *honorarni nastavnik*: Sreten Vukosavljević;
- *asistenti*: Svetislav Božović Ćaba, Milorad Simić, dr Janko Tahović, Dragaš Denković, Dragoš Spasojević, Dragomir Stojčević, Dragoslav Janković i Radoš Stamenković (naknadno).

Komisija za obnovu Univerziteta je nepreuzimanjem pomenutih nastavnika sprovela prvu posleratnu čistku na Pravnom fakultetu i pre nego što je njegov rad obnovljen. Zbog čega su, od predratnih beogradskih nastavnika, uklonjeni baš ta petorica (T. Živanović, M. Todorović, A. Solovjev, B. S. Marković i T. Vasiljević, uz R. Popovića i A. Lazarevića), a ne neko od onih preuzetih, zahteva posebno istraživanje, koje izlazi iz okvira ovoga rada. Pravda oslobodilaca nije bila pravična, uz oslobođenje je išlo i uvođenje novog društvenog uređenja, pa su mnogi profesori odstranjeni a da stvarnih razloga (poput kolaboracije) u većini slučajeva nije ni bilo.¹⁴

predratnih nastavnika (od kojih su četvorica na dan 6. aprila 1941. godine bili honorarni) i jedan postavljen prvi put za vreme okupacije od Nedićevih vlasti nisu se po oslobođenju prijavili na službu.

¹² DaS, 1637–45, Ministarstvo prosvete (Personalno odeljenje), V br. 7597, od 26. juna 1945. godine.

¹³ DaS, 1631–45, Ministarstvo prosvete (Personalno odeljenje), V br. 7600, od 26. juna 1945. godine.

Mihailo Konstantinović je rado dočekan od novih vlasti i odmah uključen u postupak izrade nacrtu različitih propisa, uključujući novi ustav.¹⁵ „Koristio je unekoliko na ovim dužnostima s obzirom da je rutinirani pravni stručnjak i dobar poznavalac pravne tehnike“ – napisali su mu u karakteristikici mlađe kolege, članovi KPJ.¹⁶ Ostavka na položaj ministra pravde u Cvetkovićevoj vladi zbog neslaganja s odlukom da Kraljevina Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, njegovo držanje distance u odnosu na jugoslovenske vlade u Londonu, rani dolazak u oslobođeni Beograd i napadi kojima je bio izlagan tokom okupacije u beogradskoj štampi stvorili su mu relativno čvrstu poziciju, iako su, kao i prema ostalim predratnim profesorima, komunisti prema njemu gajili nepoverenje. „Vrlo inteligentan, lukav i rafiniran. Obrazovan je i kao čovek široke kulture u stanju je da vrši i vrši štetan uticaj na neke nastavnike na fakultetu. ... Kao dobar pravnik i dobar pedagog koristan je na fakultetu, ali nema izgleda da se razvije u marksistu.“¹⁷ U karakteristikici datoj nešto kasnije (1950. godine), u čijem su formulisanju učestvovali Andrija Gams i Mihailo Stupar, izostavljene su ocene o lukavosti i štetnim uticajima na kolege, a rečeno je da je „u ličnom životu i odnosima... pošten, korektan, vrlo ugladen i zatvoren. Voli da se drži na otstojanju od ljudi“. Naglašeni su Konstantinovićeve kvalitete kao vrsnog pedagoga (uz zamerku da je vrlo blag na ispitima, što studenti često zloupotrebljavaju) i odličnog poznavaoca građanskog i rimskog prava. „Marksizam želi da prihvati, međutim ne uspeva da shvati njegovu suštinu i da ga stvaralački primeni. ... Za prihvatanje marksizma-lenjinizma smeta mu što je već izgrađen buržoaski teoretičar.“¹⁸

Budući da ga je Nedićeva vlast ocenila kao „trojanskog konja komunističke“ u predratnom periodu jer je „štiti sve što je bilo levičarsko i što je bilo u vezi sa marksizmom, sa Jevrejima i sa masonima“¹⁹, Mihailo Konstantinović je, sklonivši se na Bliski istok, izbegao sudbinu dvojice svojih bliskih kolega

¹⁴ O tome detaljnije u projektu *Istorija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu 1945–1971*, na kojem rade Dejan Popović i Zoran Mirković.

¹⁵ „Po dolasku u zemlju bio je predsednik Komisije za izradu Ustava, ali nije dao sve od sebe na ovome poslu i bio je u izvesnoj meri kočnica u radu ove komisije“ – stoji u Konstantinovićevoj karakteristikici od 19. marta 1949. godine. DaS, Fond MzNiK, G 187, kutija 16.

¹⁶ Karakteristika Mihaila Konstantinovića iz 1949. godine. AJ, 317–67–92.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Karakteristika Mihaila Konstantinovića od 12. oktobra 1950. godine. DaS, Fond MzNiK, G 187, kutija 16.

¹⁹ „Trojanski konj, ili: Mihajlo Konstantinović i njegovi prijatelji“, *Obnova*, 3. septembar 1941. godine. Tekst se nalazi u službeničkom dosijeu Mihaila Konstantinovića. Konstantinović je bio i jedan od protagonista pamfleta *Samoubistvo Jugoslavije*, u kojem je ocenjen da je kao mason, iniciran u pariskom Velikom Orijentu (Gregorić 1942, 69), „igrao sudbonosnu ulogu u celjoj ovoj situaciji (oko izbegavanja Jugoslavi-

– Mihaila Ilića i Đorđa Tasića, koji su streljani posle dužeg zatočenja u logoru na Banjici. Članovi njegove porodice, supruga Radojka, šesnaestogodišnja kći Pava i trinaestogodišnji sin Radomir, doživeli su, međutim, šikaniranje prvih nedelja okupacije Beograda, i to od profesora Tome Živanovića, čija je kuća bila srušena u bombardovanju. Živanović je, naime, zatražio od nemačkih okupacionih vlasti i dobio rešenje da može da se useli u stan u zgradi Srpske kraljevske akademije, koji je u zakupu držao Mihailo Konstantinović. Živanović je zatim (pre 5. maja 1941. godine) ušao u Konstantinovićev stan, dok su supruga i deca još bili u Ivanjici, privremeno izbegli zbog bombardovanja, iselio njihove stvari, uselio svoje, promenio bravu i uselio se. Kada su se gospođa Radojka, kći Pava i sin Radomir vratili u Beograd, zatekli su zaključana vrata, pa su „privremeni“ smeštaj morali da potraže u jednom stanu u Dobračinoj 29, gde su boravili do kraja rata (i kasnije).²⁰,²¹ Osim tog ranog kontakta sa nemačkom komandom i potpisivanja antikomunističkog Apela srpskom narodu (na koji je u avgustu 1941. godine potpis stavilo još deset aktivnih nastavnika Pravnog fakulteta, od kojih su petorica preuzeti 1945. godine na predlog Komisije za obnovu Univerziteta), Toma Živanović u daljem toku rata nije imao drugih postupaka koji bi se mogli kvalifikovati kao sporni u bilo kojem pogledu; štaviše, nije izabran na konkursu za profesorska zvanja koji su 1942. godine raspisale Nedićeve vlasti, te je u decembru 1942. godine preuranjeno penzionisan. Međutim, vrlo je verovatno da je Živanovićev postupak prema Konstantinovićevoj porodici, koji se nikako ne može oceniti kao častan, doprineo da ne bude preuzet 1945. godine; svoju naučnu aktivnost on je narednih godina nastavio pod okriljem Srpske akademije nauka i umetnosti.

Ostaje da se razmotri reakcija profesora Mihaila Konstantinovića na inicijativu za Živanovićevu „rehabilitaciju“, koja je pokrenuta u raspravi na sednici Saveta Pravnog fakulteta²², održanoj u mirnija vremena, 27. aprila 1951. godine. Tada je profesor Jovan Đorđević, reklo bi se iznenada, predložio da se na Fakultet vrate bivši nastavnici Toma Živanović, Božidar S. Marković i Tihomir Vasiljević. Predlog je podržao Radomir Lukić i

je da se pridruži Trojnom paktu posle kapitulacije Francuske u junu 1940. godine – *D. P.*), kao što će i kasnije, sve do sloma zemlje, biti i ostati jedan od najvećih krivaca za tragičnu sudbinu Jugoslavije“ (*ibid.*, 104).

²⁰ Janković 2016, 386–387.

²¹ Živanovićevo ogrešenje prema koleginjoj porodici navela je, s osloncem na usmenu tradiciju, Ljubica Kandić, ne pominjući ime tog kolege, ali ocenjujući da je taj gest mogao uticati na odluku Komisije za obnovu Univerziteta o nepreuzimanju Živanovića (Kandić 2005, 278).

²² U to vreme Fakultetski savet je bio stručni organ, slično današnjem Nastavno-naučnom veću.

dopunio ga imenima Milana Vladisavljevića, Dušana Pantelića i dr. Mihailo Konstantinović je, međutim, stavio prigovor na predlog za vraćanje Tome Živanovića „zbog njegovog ponašanja za vreme rata“. Andrija Gams mu se pridružio, izjavljujući da se ne slaže sa predlogom profesora Đorđevića i da se od njega ograđuje. Celu stvar, prema njegovom mišljenju, trebalo je dostaviti na prethodno ispitivanje i detaljno proučavanje Nastavnoj komisiji. Na predlog dekana profesora Borislava Blagojevića, odlučeno je da pitanje vraćanja prethodno prouče dekan, prodekani i šefovi katedara i da iznesu pitanje na neku od idućih sednica Saveta.²³ Međutim, ono se više nikada nije pojavilo na sednicama nadležnog organa Pravnog fakulteta.

U fakultetskoj akademskoj hijerarhiji Konstantinović je, u momentu obnove rada Pravnog fakulteta, krajem avgusta 1945. godine, bio treći po senioratu. Ispred njega su bili samo Miodrag Aćimović i Velizar Mitrović, pri čemu ovaj drugi zbog bolesti nije dolazio na posao te je početkom 1946. godine penzionisan. Prilikom izbora prvog posleratnog dekana, 30. avgusta 1945. godine, dotadašnji v. d. dekana Jovan Đorđević (koji kao vanredni profesor nije mogao biti biran za dekana) istakao je da bi kandidati mogli biti jedino profesori Konstantinović ili Bartoš jer je profesor Aćimović već imao 70 godina, a „sadašnje okolnosti“ zahtevaju mlađe kandidate. Mihailo Konstantinović je odmah zamolio da mu se dozvoli da ne prihvati kandidaturu zbog preopterećenosti „važnim opštenarodnim poslovima“ (izrada Građanskog zakonika itd.), pa je kao kandidat ostao samo profesor Bartoš, koji je na kraju i izabran za dekana.²⁴ Pošto je sledeće školske godine Komunistička partija ipak odlučila da se dekanska funkcija poveri najstarijem redovnom profesoru, Miodragu Aćimoviću, u trećoj školskoj godini po obnovi rada Fakulteta (1947/48) došao je red na Mihaila Konstantinovića da bude izabran za dekana.²⁵

3. AKADEMSKE ČISTKE 1946. GODINE

Tokom 1945. i delom 1946. godine Komunistička partija je pribegavala svojevrsnoj mimikriji, skrivajući svoju apsolutnu vlast iza fasade tzv. narodne demokratije.²⁶ U Jedinstvenom narodnom frontu, čija je lista jedina ušla u Konstituantu na izborima u jesen 1945. godine, nalazile su se, osim

²³ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 27. aprila 1951. godine.

²⁴ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 30. avgusta 1945. godine.

²⁵ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 25. oktobra 1947. godine.

²⁶ Petranović 1994, 18.

komunista, i pojedine građanske partije, spremne na saradnju sa njima, među kojima se izdvajala Narodna seljačka stranka dr Dragoljuba Jovanovića, postavljenog u junu 1945. godine za honorarnog profesora Pravnog fakulteta, sa kojeg je udaljen 1932. godine presudom Državnog suda za zaštitu države kojom je osuđen na godinu dana zatvora i gubitak državne službe. Kao narodni poslanik, Dragoljub Jovanović je često narušavao vladajuću harmoniju, iznoseći kritičke stavove u raspravama o Ustavu i kasnije o nekim od najvažnijih zakona (o agrarnoj reformi, o zadrugama i dr.). Jovanović je na Pravnom fakultetu predavao Ekonomsku politiku i, prema rečima Dragiše Ivanovića na sednici Univerzitetskog komiteta Komunističke partije Srbije (KPS) od 17. juna 1946. godine, govorio studentima „da mi izvozimo dragocene metale, a uvozimo krpe“ i da je „zadrugarstvo... strah za narod“.²⁷ Sa Fakulteta je odstranjen tako što je fakultetski Savet (koji su činili redovni profesori, vanredni profesori i docenti) glasao da se „stavi na raspoloženje Ministarstvu prosvete Srbije iz razloga što nije ispunio program iz predmeta Ekonomna politika F.N.R.J.“²⁸ Dragoljub Jovanović je udaljen s Univerziteta odlukom ministra prosvete, po dobijenoj saglasnosti Predsedništva Vlade NR Srbije, a na predlog Univerzitetskog saveta.²⁹ Mihailo Konstantinović je bio odsutan sa sednice Saveta Pravnog fakulteta na kojoj je odlučeno da se Jovanović „stavi na raspoloženje“ Ministarstvu prosvete. Ne zna se razlog zbog kojeg se na toj sednici nije pojavio, te se možemo samo baviti pretpostavkama: bolest, svest da je politička odluka o uklanjanju Dragoljuba Jovanovića već doneta i nespremnost da se učestvuje u takvom scenariju ili nešto treće.

Iz nastave je 1946. godine uklonjen još jedan nastavnik – Dušan Pantelić, vanredni profesor na predmetu Građansko pravo I deo, zbog navodnog lošeg odnosa u zarobljeništvu prema Narodnooslobodilačkom pokretu. Međutim, njegovu suspenziju, koja je označila početak udaljenja sa Pravnog fakulteta, sproveo je prodekan Jovan Đorđević u aprilu 1946. godine, o čemu je Savet Fakulteta samo obavešten.³⁰

²⁷ Mitrović, Stanković (prir.) 1985, 70.

²⁸ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 31. jula 1946. godine.

²⁹ Odluka br. 21011 od 17. septembra 1946. godine.

³⁰ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 6. aprila 1946. godine. Dalje su delovali univerzitetski organi.

4. KONSTANTINOVIĆEV ISKORAK 1947. GODINE

U proleće 1947. godine, pre nego što je Konstantinović izabran za dekana, pokrenut je postupak za uklanjanje iz nastave dvojice vanrednih profesora – Milana Vladisavljevića (Nauka o državi) i Đorđa Mirkovića (Trgovačko pravo) – zbog „nenaučnosti“ njihovih predavanja, kako je u svojoj predstavi tvrdilo Predsedništvo Narodne studentske omladine. U međuvremenu je na Pravni fakultet doveden značajan broj honorarnih nastavnika, koji su učestvovali u radu Saveta Fakulteta, ali bez prava glasa. Na sednicama Saveta održanim 23. i 24. aprila 1947. godine prisustvovalo je šesnaest stalnih nastavnika i osam honorarnih³¹, pri čemu su samo dva stalna nastavnika (Jovan Đorđević i Dušan Dohčević) podržavali studentsku inicijativu (Dohčević je bio član KPJ³²), ali su iza nje stali svi prisutni honorarni nastavnici, inače članovi KPJ (Leon Geršković, Sergije Dimitrijević, Vitomir Petrović, Dragomir Stojčević, Nikola Srzentić, Obren Blagojević i Dolfe Vogelnik), osim jednog – vanpartijca (Nikola Aleksejev). Dobar deo stalnih nastavnika, preuzetih iz predratnog nastavničkog kolegijuma, hrabro je branio Vladisavljevića i Mirkovića, osporavajući pravo studentskoj organizaciji da ocenjuje „naučnost“ profesorskih predavanja, ali su veoma glasni i koordinisani bili honorarni nastavnici u sadejstvu sa dvojicom stalnih, ukazujući na to da su „studenti u pravu“, da Vladisavljević i Mirković predaju prema predratnim materijalima, zanemarujući pravo nastalo u novoj državi (narodnoj demokratiji), odnosno ne primenjujući metodu dijalektičkog materijalizma.

Među šestoricom stalnih nastavnika koji su stali u odbranu Vladisavljevića i Mirkovića bio je i profesor Mihailo Konstantinović.³³ Da bi smirio atmosferu u kojoj su, s obe strane, izricane oštre reči, on je počeo konstatacijom da ima utisak da prisustvuje ozbiljnoj naučnoj diskusiji, koja je bila na velikoj akademskoj visini te je slušao često sa velikim zadovoljstvom. Međutim, tada bi se odmah trgao jer je bio svestan da nije stvarno reč o jednoj takvoj diskusiji nego o dvojici naših kolega. Pošto je pažljivo čitao i referat (u kojem su izloženi „gresi“ dvojice vanrednih profesora) i odgovore, shvatio je da sve što se zamera Mirkoviću i Vladisavljeviću može da se primeti i svima

³¹ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 23. aprila 1947. godine

³² Od stalnih nastavnika članovi KPJ su 1947. godine bili samo docenti Radivoje Uvalić i Dušan Dohčević. Uvalić je bio službeno odsutan u inostranstvu u vreme održavanja tih sednica Saveta.

³³ Zahtevu da se profesori Vladisavljević i Mirković uklone sa Pravnog fakulteta najupornije su se suprotstavili dekan profesor Miodrag Aćimović, prodekan profesor Mehmed Begović, docent Milivoje Marković i profesor Mihailo Konstantinović, uz povremene intervencije profesora Miloša Radojkovića i na pravnim argumentima utemeljenu odbranu Nikole Stjepanovića.

nastavnicima, pa i njemu samom. „Ako bi svaki pojedinac uzeo svoj ranije pisani članak u kritiku, menjao bi vrlo mnogo, odricao bi se i ispravljao. Otuda je beskorisno na taj način analizirati i tekstove Mirkovića i Vladisavljevića.“ Mihailo Konstantinović je zatim dodao da često posle predavanja konstatuje da nije uspeo da studentima dâ ono što je trebalo da im dâ. Pitanje je da li dvojica kolega u svojoj ukupnosti odgovaraju ili ne odgovaraju kriterijumima, a ne u detaljima. I kad se stvar tako shvati, besplodno je ulaziti u detalje koje studenti navode i šta oni, Mirković i Vladisavljević, odgovaraju. „Meni se čini“ – poentirao je Konstantinović – „da naše kolege, sve u svemu, vrede koliko i mi svi ostali. Treba uzeti stvar u celini, a ne posmatrati je u njenim izabranim delovima.“ Ovdje je reč, smatrao je, o funkciji Fakulteta, što je jedino bitno. „Ove funkcije se menjaju tokom vremena. Mi se možda ne adaptiramo tako brzo kako bi trebalo. S tim se postavlja i pitanje nastave uopšte i pitanje programa i pitanje nastavnika uopšte. Dakle, bitno je: šta i kako ovaj Fakultet treba u buduće da radi.“³⁴

Jedan od predvodnika grupe honorarnih nastavnika, Leon Geršković, načelnik u Ministarstvu za Konstituantu i jedan od pravnika najangažovanijih u izradi Ustava FNRJ i najvažnijih zakona, osetio je pravac kojim se kretala Konstantinovićeva odbrana, pa je kritikovao „tendencu“ – namerno ubačenu – „da se sve nastavnike strpa u jedan koš“, kako bi se zaplašile kolege koje se još nisu izjasnile. Onima koji podržavaju studentsku predstavku imputira se da prete da „ako svi ne glasate da se otklone dvojica, onda će i ostali izleteti van“. Pošto je docent Milivoje Marković veoma oštro reagovao na takve Gerškovićeve reči, u odbranu honorarnog nastavnika stao je docent Dohčević, nazivajući pokušaj da se izjednače sve kolege sa Mirkovićem i Vladisavljevićem „plačnim humanizmom“.³⁵ Na sve to se Mihailo Konstantinović ironično zahvalio na komplimentima poput „plačljivosti“ i dodao da „nije imao nikakvu *tendencu* da sve strpa u jedan džep“.

Posle diskusije koja je potrajala duže od šest i po sati, grupi nastavnika koji su zahtevali uklanjanje Vladisavljevića i Mirkovića sa Pravnog fakulteta postalo je jasno da je lista govornika iscrpena i da oni neće imati većinu u Savetu za donošenje odluke za koju su morali da obezbede da bude usvojena.

³⁴ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 23. aprila 1947. godine.

³⁵ Progonitelj je za nešto više od godinu dana postao progonjeni. Dušan Dohčević je uhapšen kao informbirovac 5. septembra 1948. godine, a na Golom otoku je ostao do 1954. godine. Sličnu sudbinu je imao i dr Obren Blagojević, honorarni docent, takođe aktivan u progonu Vladisavljevića i Mirkovića: kao visoki funkcioner (guverner Narodne banke i pomoćnik saveznog ministra finansija) uhapšen je prilikom pokušaja bekstva u Albaniju 27. novembra 1948. godine. Na Golom otoku je ostao do 1956. godine. Obojica su, shodno tome, izgubili službu na Fakultetu.

Naime, saglasno čl. 5, st. 1 Uredbe o univerzitetskim vlastima i nastavnom osoblju Univerziteta u Beogradu, pravo glasa na fakultetskom savetu imali su samo stalni redovni profesori, vanredni profesori i docenti, a od šesnaest stalnih nastavnika samo su dvojica bili za predlog studentske organizacije. Zbog toga je prvo Dohčević izneo stav da se „ovo ne može glasanjem rešiti. Ovde su u pitanju dva potpuno oprečna mišljenja, i kad je tako, onda nema uopšte mesta glasanju. ... Jer bi onda to u stvari bilo nadglasavanje, a nikakvo rešenje“. Prema njegovom mišljenju, treba da „svi daju svoje mišljenje, pa zapisnik dostaviti višem forumu, pa neka ovaj odluči“. Dekan Miodrag Aćimović i prodekan Mehmed Begović bili su odlučno protiv takvog predloga, smatrajući da je Savet dužan da donese odluku – kakva god bila – i da se ne sme odricati nadležnosti koja mu je Uredbom o univerzitetskim vlastima i nastavnom osoblju Univerziteta u Beogradu poverena. Dohčevićev predlog su branili Geršković, drugi honorarni nastavnici i Jovan Đorđević, koji je izašao sa tezom da „ako se strogo držimo legalističkog gledišta, doći ćemo do apsurdnosti. ... Mi imamo pravo da tumačimo Uredbu prema situaciji, ne po njenome slovu, nego po njenome duhu. ... Nije nimalo protivno Uredbi da glasaju i honorarni nastavnici. Ali celo pitanje treba izneti pred Univerzitetski Savet pa oni neka reše“. On je bio protiv preteranog legalizma jer je Uredba doneta još pre godinu dana. Na to je reagovao Mihailo Konstantinović: „Kada ne bi bilo jasnoga teksta, moglo bi da bude govora o legalističkom ili kakvom drugom tumačenju, ali ovde je tekst Uredbe jasan i nema šta da se tumači, pošto smo mi vezani tekstem.“³⁶

U nastaloj „opštoj diskusiji“, u kojoj „jedni zahtevaju da se postupi po Uredbi i da se glasa, drugi su protiv svakog glasanja, ili pak da svi glasaju“, Konstantinović je predložio da se, pošto su svi premoreni, sednica prekine, u skladu sa pravilom da *la nuit porte conseil*.³⁷ Još je bilo nekoliko pokušaja da jedni ubede druge kako postupiti, pa je Konstantinovićev predlog prihvaćen i sednica je zaključena u 21.30, s tim da se nastavi 24. aprila 1947. godine. Sutradan je sednica potrajala još dva sata i petnaest minuta i u prvom delu je tekla u istom tonu kao i 23. aprila. Zatim je data pauza od deset minuta, posle koje je vanredni profesor Nikola Stjepanović izneo predlog u tri tačke: (1) da se studentska predstavka odbaci kao podneta od nenadležnog tela; (2) da se konstatuje da se u diskusiji deo učesnika opredelio da postoji dovoljno materijala za udaljenje profesora Mirkovića i Vladislavljevića sa Fakulteta zbog naučne nepodobnosti, dok je deo učesnika bio mišljenja da taj materijal nije dovoljan za takvu odluku; (3) da Savet Fakulteta rešava da se o ovome obavesti Univerzitetski savet, dostavljajući mu ceo materijal. Posle

³⁶ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 23. aprila 1947. godine.

³⁷ Na francuskom: jutro je pametnije od večeri. (Noć će doneti savet ujutro.)

duže rasprave, jedanaest članova Saveta je na javnom izjašnjanju glasalo za Stjepanovićev predlog, tri člana su bila za predlog Milivoja Markovića da se izostavi tačka (3) jer implicitno ukazuje na krivicu dvojice kolega, dok se jedan član uzdržao od glasanja.³⁸ Time je većina u Savetu pokušala da sa svojih pleća prebaci odgovornost za donošenje odluke na više forume (Univerzitet i Komitet za naučne ustanove, Univerzitet i visoke škole), što su honorarni nastavnici, uz podršku dvojice stalnih, svesrdno podržali, znajući kakvu će odluku Savet Univerziteta doneti. To su, uostalom, znali ili morali da znaju svi članovi Saveta Pravnog fakulteta.

Dva detalja zaslužuju osvrt. Prvi su razlozi zbog kojih je većina stalnih nastavnika promenila stav i prihvatila Stjepanovićev predlog da se Savet Fakulteta ipak ne odredi da li je za uklanjanje Vladislavljevića i Mirkovića ili nije. S obzirom na tok sednice od 24. aprila 1947. godine, može se naslutiti da je na deo stalnih nastavnika izvršen dodatni pritisak da prihvate da se odluka prepusti „višim instancama“, verovatno tokom pauze, kada je i uobičen Stjepanovićev predlog. Drugo, u tom kontekstu se može otkloniti eventualna sumnja da je taj pritisak omogućen Konstantinovićevim predlogom da se sednica od 23. aprila prekine kasno uveče. Promena u stavu većine se dogodila sutradan tek posle date pauze, pošto je rasprava u kojoj je većina stalnih nastavnika tražila da se glasa o predlogu za uklanjanje sa Fakulteta potrajala gotovo sat i po. Razumna je pretpostavka da bi, da je pritisak izvršen tokom noći, Stjepanovićev predlog bio izglasan bez ponovne rasprave sa jučerašnjim argumentima u prvoj fazi sednice od 24. aprila.

Savet Univerziteta je 30. maja 1947. godine doneo zaključak da se Đorđe Mirković i Milan Vladislavljević stave na raspolaganje Komitetu za naučne ustanove, Univerzitet i visoke škole Vlade NR Srbije. Komitet za naučne ustanove, Univerzitet i visoke škole je, usvajajući odluku Univerzitetskog saveta, zaključio da imenovani profesori ne mogu dalje ostati u državnoj službi te se, u skladu sa čl. 7 Uredbe o univerzitetskim vlastima i nastavnom osoblju Univerziteta u Beogradu, obratio Predsedništvu Narodne vlade Srbije sa molbom za saglasnost da im se dâ otkaz na državnu službu.³⁹ Predsedništvo Vlade je promptno dalo potrebnu saglasnost i Mirković i Vladislavljević su uklonjeni sa Univerziteta.

³⁸ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 24. aprila 1947. godine.

³⁹ DaS, Fond MzNiK, G 189, kutija 15–488 (1).

5. TEŽINA NOVOG IZAZOVA KOJI JE DONEO *ANNUS HORRIBILIS* MCMXLVIII

U vremenu koje je usledilo represija u društvu je postajala još jača. Uz stare „klasne neprijatelje“, pojavili su se novi, iz sopstvenih redova – komunisti koji su podržali napade Staljina i SSSR na jugoslovensku Partiju i FNRJ. Protiv njih su već od leta 1948. godine pokrenute energične, brutalne čistke. Međutim, u uzaludnoj nadi da će svetski komunistički pokret shvatiti da KPJ nije revizionistička već da „istrajava na revolucionarnom putu“, zaoštavana je i borba „protiv kontrarevolucije“, u kojoj je Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu morao da podnese još jednu žrtvu iz reda nastavnika buržoaske orijentacije.

Godinu i po dana po uklanjanju Vladislavljevića i Mirkovića i dva meseca po isteku Konstantinovićevo dekanatnog mandata, 16. decembra 1948. godine na dnevni red je došlo uklanjanje sa Pravnog fakulteta docenta Milivoja Markovića (Građanski sudski postupak) zbog „stručne i društvene nepodobnosti“ – u osnovi iz istih razloga zbog kojih su udaljena i pomenuta dvojica vanrednih profesora. U međuvremenu je partijski pritisak na kolegijum Pravnog fakulteta rastao, na pozicije stalnih docenata dovedena su dvojica predratnih doktora nauka, članovi KPJ (Andrija Gams i Mihailo Jezdić), dvojica honorarnih nastavnika, takođe članovi Partije, postali su stalni predavači (Dragomir Stojčević i Dragoslav Janković), a partijska organizacija je intenzivno radila sa nastavnicima vanpartijcima.

U novim, zaoštrenim okolnostima, odbrana Milivoja Markovića je bila mnogo manje uporna i ubedljiva od podrške pružene Mirkoviću i Vladislavljeviću. U raspravi na Savetu Fakulteta, redovni profesor Jovan Đorđević i docenti Andrija Gams i Mihailo Jezdić zahtevali su Markovićevo uklanjanje sa Fakulteta, a podržali su ih predavači Dragoslav Janković i Dragomir Stojčević i honorarni nastavnici Radivoje Uvalić, Leon Geršković, Vitimir Petrović i Nikola Srzentić. Milivoje Marković se elokventno branio, uz reči podrške profesora Miodraga Aćimovića, Mehmeda Begovića i Miloša Radojkovića. Svestan odnosa snaga, Mihailo Konstantinović se opredelio za ćutanje; nije učestvovao u raspravi na Savetu, a kao član radne grupe („odbor“) koju je obrazovao Savet u pokušaju da se pronađe neko kompromisno rešenje nije uspeo da obezbedi prevazilaženje razlika u odnosu na početni predlog da se Marković stavi na raspolaganje predsedniku Komiteta za naučne ustanove, Univerzitet i visoke škole NR Srbije. Otuda se relativno brzo pristupilo glasanju o tom predlogu. Za uklanjanje Milivoja Markovića izjasnilo se jedanaest članova, protiv predloga je bio jedan član, a sedmorica su se

uzdržala.⁴⁰ U arhivama nema podatka o tome kako je koji stalni nastavnik glasao, ali je razumna pretpostavka da se Konstantinović nije nalazio među jedanaesticom koji su izglasali da se Marković udalji sa Fakulteta.

6. ZAKLJUČAK

Ako se izuzmu izbacivanja trojice docenata informbirovaca (Dušana Dohčevića i Obrena Blagojevića 1948. i Predraga Vlasinića 1949. godine), kojima su prethodila hapšenja, pa je do gubitka radnog mesta dolazilo po sili važećeg prava, kao i profesora Milana Žujovića, osuđenog na zatvorsku kaznu 1958. godine zbog neprijateljske delatnosti protiv države (takođe uz *ex lege* prestanak univerzitetske službe), na Pravnom fakultetu novih čistki nije bilo sve do 1973. godine, kada je profesor Konstantinović već bio u penziji. Pedesete i šezdesete godine 20. veka predstavljale su period konsolidovane vlasti Komunističke partije, odnosno Saveza komunista.

Međutim, pripremanje i realizacija uklanjanja s Univerziteta trojice nastavnika Pravnog fakulteta 1947. i 1948. godine svedoče o nameri KPJ da *urbi et orbi* pokaže da je revolucija pod njenim vođstvom pobedila i da više nema razloga da se pred bilo kime skriva prava priroda diktature proletarijata. Oni malobrojni intelektualci, poput Mihaila Konstantinovića, koji su imali iskustvo funkcionisanja u smutnim vremenima, praćeno „moralnim zakonom u sebi“⁴¹ i voljom da se on poštuje, nastojali su da, zadržavajući se na Univerzitetu, za sebe pronađu treći put, mimo dihotomije „član Partije – ketman“. Imali su razumevanja za neke od zahteva novog vremena – da li zbog stvarne vere da će ono doneti napredak ili, verovatnije, sledeći deo ketmanskog obrasca – ali su pokušavali da raspoloživim sredstvima – izgovorenim rečima i uticajem koji su verovali da imaju – razblaže bar neke od ekstremnih naloga vlasti da se s Univerziteta uklone njihove kolege. Sa sigurne udaljenosti od sedam i po decenija nije teško zameriti onima koji su sledili taj put što su povremeno pravili kompromise sa savešću. Treba, međutim, razumeti da su se tada godine rata, razaranja, okupacije i izbeglištva prelivale u godine koje su obećavale novo društvo, u kojima su stvarane nove društvene snage, koje je karakterisalo boljševičko jakobinstvo, i u kojima su stvoreni uslovi veoma različiti od onih u kojima su se takvi intelektualci svojevremeno formirali. Zbog toga bi svaki iskorak iz ketmanstva, ma koliko bio ograničen, trebalo da bude vrednovan pre kao gest hrabrosti nego oportunitizma. To svakako

⁴⁰ APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 16. decembra 1948. godine.

⁴¹ Kant 1979, 174.

zaslužuje Konstantinovićeov govor u odbranu mlađih kolega Vladislavljevića i Mirkovića, sa kojima je službovao još na predratnom Fakultetu. Objašnjenje povratka u ćutnju godinu i po dana kasnije izgleda slojevito. Mihailo Konstantinović je umeo da proceni dokle doseže njegov uticaj: u aprilu 1947. godine četrnaest stalnih nastavnika je ili aktivno branilo dvojicu vanrednih profesora ili se nisu pridruživali orkestriranim napadima na njih, u kojima su ostala da učestvuju samo dvojica iz toga sastava; u decembru 1948. godine čak jedanaest stalnih nastavnika je bilo spremno da glasa za Markovićeovo uklanjanje. Moglo bi se pretpostaviti da je, svestan novog odnosa snaga (i političkih pritisaka koji su do toga doveli), Konstantinović rešio da ne razbacuje svoj uticaj, čuvajući ga za neki budući izazov. Opet, njegovo ćutanje bi zasluživalo barem neko razumevanje ako uzmemo da nije bilo praćeno *sotto voce* delovanjem protiv kolege koji je proganjan. Ne postoji nijedan dokaz da je Mihailo Konstantinović u tom pogledu imao bilo kakvu dilemu: ako već nije mogao da utiče da se progon zaustavi, nije mu se pridruživao, ni javno, ni iza scene. Dublji sloj objašnjenja mogao bi se potražiti u njegovom dotadašnjem i kasnijem veoma izraženom i iskrenom staranju o dobrobiti Škole. Njemu je bilo najvažnije da sačuva instituciju, da joj pomogne da preživi u tim teškim, mutnim vremenima, kada se dešavaju stvari o kojima se govorilo na najtamnijim stranicama Svetog pisma. „Dakle, bitno je: šta i kako ovaj Fakultet treba u buduće da radi“ – bile su reči Konstantinovićeovog apela kolegama na kraju izlaganja u kojem je branio Vladislavljevića i Mirkovića, nudeći sebe kao primer onoga čiji su „gresi“ jednaki njihovima. Zato bi se njegovo ćutanje u slučaju Milivoja Markovića možda moglo razumeti i u svetlu takvog nastojanja da se izbegne još veći udar na njegov Pravni fakultet. Jer je znao šta se nalazi na najtamnijim stranicama Biblije.

A u gradovima ovijeh naroda, koje ti Gospod Bog tvoj daje u našljedstvo, ne ostavi u životu nijedne duše žive. Nego ih zatri sasvijem, Heteje i Amoreje i Hananeje i Ferezeje i Jeveje i Jevuseje, kao što ti je zapovjedio Gospod Bog tvoj.

Peta knjiga Mojsijeva, 20: 16–17.

IZVORI

- [1] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 30. avgusta 1945. godine.
- [2] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 6. aprila 1946. godine.
- [3] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 31. jula 1946. godine.
- [4] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 23. aprila 1947. godine.
- [5] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 24. aprila 1947. godine.
- [6] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 25. oktobra 1947. godine.
- [7] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 16. decembra 1948. godine.
- [8] APf, Zapisnik sa sednice Saveta Pravnog fakulteta od 27. aprila 1951. godine.
- [9] DaS, 1631–45, Ministarstvo prosvete (Personalno odeljenje), V br. 7600, od 26. juna 1945. godine.
- [10] DaS, 1637–45, Ministarstvo prosvete (Personalno odeljenje), V br. 7597, od 26. juna 1945. godine.
- [11] DaS, G 205, f. XVIII, službeno 45, 685–44.
- [12] DaS, G 205, f. XVIII, službeno 45, 686–44.
- [13] DaS, G 205, f. XVIII, službeno 45, 688–44.
- [14] DaS, Fond MzNiK, G 189, kutija 15 – 488 (1).
- [15] DaS, Fond MzNiK, G 187, kutija 16.
- [16] *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*. 1985. Priredili Momčilo Mitrović i Đorđe Stanković. Beograd: BIGZ.
- [17] Karakteristika Mihaila Konstantinovića iz 1949. godine. AJ, 317–67–92.
- [18] Karakteristika Mihaila Konstantinovića od 12. oktobra 1950. godine. DaS, Fond MzNiK, G 187, kutija 16.
- [19] Odluka br. 21011 od 17. septembra 1946. godine.

- [20] Saopštenje Vojnog suda Prvog Korpusa NOVJ o suđenju ratnim zločincima u Beogradu. *Politika*, 27. novembar 1944. godine. <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/00/70246/16318.htm>.
- [21] Saopštenje Komisije za obnovu Univerziteta od 19. maja 1945. godine.
- [22] Službenički dosije Mihaila Konstantinovića. Opšti upitnik, Biografija, 4. decembar 1946. godine.
- [23] Trojanski konj, ili: Mihajlo Konstantinović i njegovi prijatelji. *Obnova*, 3. septembar 1941. godine (tekst se nalazi u službeničkom dosijeu Mihaila Konstantinovića).

LITERATURA

- [1] Gregorić, Danilo. 1942. *Samoubistvo Jugoslavije*. Beograd: Jugoistok.
- [2] Janković, Ivan. 2/2016. Toma Živanović i Mihailo Konstantinović: dopuna. *Pravni zapisi*.
- [3] Kandić, Ljubica. 2005. *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu 1941–1945, knjiga III*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [4] Kant, Immanuel. 1979. *Kritika praktičnog uma*. Beograd: BIGZ.
- [5] Milosz, Czeslaw. 1955. *The Captive Mind*. New York: Vintage Books.
- [6] Petranović, Branko. 1994. *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945–1948 (Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države)*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.

Dejan POPOVIĆ, PhD

Professor Emeritus, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

**BETWEEN KETMAN AND DEFENSE OF THE UNIVERSITY
PROFESSION: MIHAILO KONSTANTINOVIĆ IN THE ACADEMIC
PURGES DURING THE 1940S**

Summary

Under Communist rule in Yugoslavia a university professor could either raise his voice and pay a high price, join the Party or accept the *ketman* practice. Mihailo Konstantinović tried to find a fourth way: retain the office, not cross to the red side and avoid being perceived as a ketman. Konstantinović was absent at the meeting of the Faculty's Council in 1946 when Dragoljub Jovanović was expelled. When in 1947 Communist students required removal of professors Milan Vladislavljević and Đorđe Mirković, Konstantinović was one of the professors who defended them, exposed to attacks by his communist colleagues. The Council eventually relinquished the decision to higher authorities and Vladislavljević and Mirković were consequently dismissed. The following year assistant professor Milivoje Marković was targeted but due to the Communist pressure fewer colleagues defended him. Konstantinović did not take a stand on that occasion. His most important goal was to preserve the Faculty.

Key words: *Mihailo Konstantinović. – University of Belgrade Faculty of Law. – Academic purge. – Ketman. – Communist Party of Yugoslavia.*

Article history:

Received: 17. 7. 2022.

Accepted: 30. 11. 2022.